

Sociální práce na venkově jako chybějící součást české praxe sociální práce

Pavla Kodymová

ABSTRAKT

Příspěvek se zaměřuje na dosud formálně neukotvenou sociální práci na českém venkově, která by měla být integrální součástí poskytované praxe, a to zejména v oblastech malého či žádného dosahu sociálních služeb.

ABSTRACT

The article is focused on opportunities of social work practice in Czech rural areas and its role mainly in localities with limited or none access to social services.

... je důležité si uvědomit, že to je agregace jednotlivců a rodin, a ne jen sbírka domů, silnic a jiných struktur.

IFSW

ÚVOD

V době, kdy je zapotřebí v rámci profese vyjasnit odborné i laické veřejnosti vztah mezi sociální prací a sociálními službami, kdy hojně diskutujeme o potřebě komplexního přístupu a dostupnosti integrovaných sociálních a zdravotních služeb a transformaci ústavní péče v komunitní, zůstává českými sociálními pracovníky i vzdělavateli více méně nepovšimnuta potřeba diferencovat jak teoretickou, tak i praktickou přípravu sociálních pracovníků pro výkon profese ve městech a mimoměstských lokalitách, tzv. venkovských obcích/komunitách. Přitom potřebnost sociální práce na venkově zřetelně vyplývá ze současného stavu výkonu sociální práce úřady obcí a ne/pokrytí profesionálními a odborně způsobilými sociálními pracovníky v území mimo města a velké aglomerace, tj. tam, kde chybí místní i typová dostupnost sociálních služeb pro Českou republiku. Cílem článku tedy je, na základě stručného představení možností takového typu praxe, probudit zájem o odbornou diskusi na téma: možnosti sociální práce v českých venkovských lokalitách a dovednosti u sociálních pracovníků k tomuto potřebné.

Jako optimální z hlediska kontextu článku se jeví definice venkova jako: „obydleného prostoru mimo městské lokality, který lze tradičně charakterizovat orientací na zemědělství, menší hustotou obyvatel, ale i jiným způsobem života, většinou propojeným s přírodou, a také jinou sociální strukturou ve srovnání s městem. Typickou sídlištní jednotkou venkova je vesnice.“ Venkov je v tomto kontextu charakterizován tzv. venkovskou komunitou, která se vyznačuje oproti urbánní komunitě především: vyšší mírou vzájemné sociální závislosti, menší variabilitou profesních možností,

menší sociální diferenciací, zúženým prostorem sociální mobility, silnější vazbou na tradici, slabší inklinací k sociální změně a silnější determinací přírodním prostředím“ (Velký sociologický slovník 1996: 1380). „Vesnice¹ je základní sídlištní jednotka ve venkovském prostoru, která je jako správní celek nazývána venkovskou obcí a vymezena max. počtem obyvatel“ (tamtéž: 1382).

Jedním z rizik při hledání“ těžiště“ sociální práce na vesnici je tendence zaměřit se buď na množství, pestrost a podobu sociálních služeb či rozvoj komunity jako takové, nebo na podobu praxe sociální práce (Daley 2010:128–30). Pokud bychom měli vybrat jednu z rolí, které sociální pracovník při obci zastává, a určit ji pro oblast venkovských lokalit jako klíčovou, nabízí se „specialista na zdroje“, tedy nejen na vyhledávání nových zdrojů, ale také odborník se schopností maximálně využít zdroje dostupné, které daná lokalita nabízí. Nicméně, jak upozorňuje Daley, bez komunitní praxe sociální pracovník jen těžko pro konkrétní lokalitu vybere vhodné typy sociálních služeb, dosáhne jejich zřízení či zpřístupnění a realizovatelných forem podpory pro jejich rozvoj a stabilizaci (tamtéž). Proto bude dále v souladu tohoto diskursu v textu spolu s termínem venkovské obce (ve smyslu slova vesnice) pro jejich obyvatele používán termín venkovské komunity

STRUČNÝ VHLED DO MINULOSTI

V období mezi dvěma světovými válkami byla sociální péče o mimoměstské obyvatelstvo na našem území pokryta domovským právem a povinností domovských obcí pečovat o své potřebné. Po roce 1948² přichází změna společenských a politických poměrů, která až do dalšího převratu v roce 1989 výrazně redukovala podobu i možnosti sociální práce. Výrazná změna nastává ještě v roce 1948, a to zrušením domovského práva a jeho nahrazením trvalým bydlištěm. Ale až zákon č.55/1956 Sb. o sociálním zabezpečení převedl veškerou odpovědnost za výkon sociální péče na stát a jeho orgány. Sociální péče tak byla centralizovaná a samospráva vykonávána v této sféře obcemi zcela vymizela (Tomeš 2002). A i když po roce 1989 došlo k opětovnému rozvoji profese, praxe i vzdělávací programy české sociální práce si ponechaly silnou orientaci na problémy města (více jak 3000 obyvatel). Skutečnost, že v české praxi zatím není aplikována sociální práce definovaná přímo pro venkovské komunity, již nyní může přinést komplikace, které lze konstatovat i bez výzkumných sond v terénu. Jsou jimi

-
- 1 Pro potřeby praxe sociální práce se jedná o obce I. typu, na rozdíl od obcí II. a III. typu, kde je sociální práce ukotvena platnou právní úpravou, a to zejména zákonem o sociálních službách a zákonem o pomoci v hmotné nouzi.
 - 2 IX. sjezd KSČ (1949) zahájil bolševizaci sociálního státu, na kterém byly mimo jiné prohlášeny sociologie a sociální práce za buržoasní přežitky a deklarováno, že socialismus vyřeší všechny sociální problémy ve společnosti odstraněním třídního pojetí. V důsledku tohoto předpokladu došlo ke zrušení národní pojišťovny, která financovala i sociální péči a sociální práci, znárodnění zdravotnických zařízení, zestátnění sociální péče a její svěřením národním výborům. Na XII. Sjezdu KSČ (1962) se zjistilo, že socialismus nevyřeší všechny sociální problémy, a začalo se s reformou sociálního státu. Stát však reformu nemohl financovat v plném rozsahu, a tak zatížil podniky sociální péčí o pracovníky.

např. již zmíněná integrovaná/dlouhodobá péče, s tím související dostupnost sociálních a zdravotních služeb a transformace ústavní péče v komunitní.

V důsledku politicko-společenských změn po roce 1948 dochází na území České republiky ke zvýšenému vyliďňování venkovských obcí. Příčinou je zejména proces kolektivizace a centrálně řízená ekonomika, omezení soukromého vlastnictví půdy a výrobních prostředků, zákaz soukromého podnikání — likvidace drobných řemesel na venkově, masivní realizace bytové výstavby ve městech (panelová sídliště) či nabídka pracovních míst v průmyslových podnicích).³ Český venkov znatelně poznamenala i jeho centralizace formou střediskové soustavy, která vybraným větším obcím umožnila podporu a rozvoj občanské vybavenosti, bytové výstavby i příležitosti k zaměstnání, ale pro ostatní menší, ke střediskovým administrativně přičleněné obce se toto období stalo obdobím úpadku a obce byly určeny „k dožití“. Až změny po roce 1989 umožnily násilně spojeným obcím opět získat samostatnost. V 90. letech minulého století došlo k zásadním změnám ve směrech migrace obyvatel a venkovské obce začaly již od roku 1994 dosahovat migračních přírůstků. Nutno dodat, že tento proces je regionálně diferencován a soustřeďuje se v převážné míře do okolí velkých měst. Zásadním problémem je, jak lidi na venkově podpořit a udržet, když zatím místo možnosti uspokojování základních potřeb: práce, dále kvalitní bydlení i dostupné služby, včetně školy a zájmových aktivit pro děti (a doplníme, že i chybějící služby sociálních pracovníků), zatím venkov spíše nabízí jen klid a přírodu, což bohužel obzvláště mladým lidem k životu nestačí (Měřínská a Herová 2003: 555–559).

Důležitým krokem pro vymezení možnosti sociální práce na venkově je nalezení odpovědi na otázku, zda definovat venkovské komunity podle vzdálenosti od městských zdrojů nebo řídkým osídlením či nízkou hustotou obyvatelstva (Ricketts, Johnson-Webb, Taylor 1998). Problém nenastává proto, že venkovskou obec je obtížné definovat, ale proto, že existuje mnoho definic venkova. A ačkoli mají sociální pracovníci tendenci se více zaměřovat na fakt, jak sociální prostředí ovlivňuje lidi, než na počet obyvatel a jejich hustotu, bez základního vymezení jaké obce či lokality spadají pod termín venkov, venkovská obec, se neobejdou (in Brown, Schafft 2011). Pro vymezení venkovských obcí v České republice navrhuje Perlín použití kritéria počtu obyvatel se stanovenou limitní hranicí pro venkovské obce na úrovni 3000 obyvatel. Jednak tím dojde ke sjednocení statistických ukazatelů s dikcí zákona o obcích a dále do takto pojímané kategorie jsou zařazeny i venkovské obce jižní a jihovýchodní Moravy, které často překračují starší limitní hranici 2000 obyvatel (2009).⁴

3 Počet venkovských obcí se od roku 1961 do roku 1980 snížil z 8 088 na polovinu (4 113) a koncem 80. let byl ještě o několik stovek nižší, počet obyvatel poklesl z 3 839 tisíc na 2 525 tisíc v roce 1980, což je v procentuálním vyjádření snížení ze 40 na necelých 25 %. Tento pokles se v největší míře dotkl nejmenších obcí (do 200 obyvatel) — jejich počet se snížil během 20 let o tři čtvrtiny (Maříková, Herová 2003:555).

4 Při příliš velké generalizaci je pravděpodobné, že do venkovského prostoru budou zařazeny také obce, které zcela zřetelně nemají venkovský charakter. Příkladem takového hodnocení je stanovení venkovského prostoru podle kritérií OECD a Eurostatu použité například v rámci českého Programu rozvoje venkova, kdy za významně nebo převážně venkovské území bylo označeno celé území České republiky s výjimkou hlavního města Prahy (Perlín 2009).

MĚSTO A VESNICE; RÁMEC PRO POSOUZENÍ VENKOVSKÝCH KOMUNIT, GEMEINSCHAFT A GESSELLSCHAFT TEORIE

V hustě obydlených oblastech městských prostředí jsou více než pravděpodobné velké rozdíly sociálně-ekonomického statusu obyvatel, vyšší počty násilných trestných činů i zvýšený výskyt marginalizovaných skupin obyvatelstva. Městské komunity jsou spojeny s vyšším výskytem psychických stresorů, které jsou přímým důsledkem zvýšené hustoty ve městech a mnoho dalších zejména sociálně-patologických jevů, jimiž se v rámci preventivní i krizové práce sociální pracovníci věnují (Social Work Degree Guide). Obecně ustálenou idealizovanou představou života ve venkovských obcích je poklidný život, kterému se mnohé z negativních jevů života v městech vyhýbají. Ale stejně jako v městech i na venkově žijí týrané a zanedbávané děti, probíhá domácí násilí a jiné druhy kriminality, lidé žijí bez finančních prostředků pod hranicí chudoby, jsou nezaměstnaní, mají ekonomické problémy, různé typy závislostí u dospělých i mládeže, nedostatek volnočasových programů a zařízení, rodinné problémy, osobní stres, úzkost, deprese. I tam jsou lidé nemocní, bezmocní a umírající. V souvislosti se stárnutím populace a tím i nárůstem chronických zdravotních a funkčních postižení i na venkově narůstá počet lidí, kteří potřebují a nadále budou potřebovat podporu k tomu, aby mohli setrvat ve svém domově smysluplně zapojeni do společenského života a nemuseli nahrazovat samostatný život životem v ústavní péči.

Pro představu základního rámce pro posouzení venkovského společenství, tedy jak sociální práce s venkovským obyvatelstvem může být pojmána, je vhodné vyřešit dva problémy: (a) zda je mimoměstská sociální práce vykonávána v rámci komunity nebo populace a (b) jaký model je pro pochopení venkovské sociální práce dobrý. Ad (a) novější pohled představují kupř. Carlton-LaNey, Edwards, Reid, Ginsberg, Scales and Streeter, kteří shledávají jako optimální se zaměřit na aspekty rozvoje zdrojů a stavět na silných stránkách komunity a budování komunity. Již zmíněný širší úhel pohledu dovoluje Daleymu a Avantovi konstatovat, že venkovská sociální práce je práce s venkovskými lidmi, kdekoli se nalézají (in Brown, Schafft 2011). Tento přístup naznačuje, že obyvatelé venkova mohou žít v (i) obcích, které nemusí splňovat definice malých měst a venkovských obcí, (ii) nebo být součástí populace, která se identifikuje jako venkovská a vykazuje venkovskou kulturu, normy a chování, ale vyskytuje se v enklávách městských komunit, tedy venkovské oblasti, které byly absorbovány rostoucím městem, nebo venkovské komunity, které zažily nedávno růst. I přesto, že tito lidé změnili lokalitu či typ životního prostředí, stále přistupují k životu a případně potřebě pomoci náhledem venkova.

Ad (b) Rozdíly mezi venkovskými a městskými komunitami lze pojmout prostřednictvím sociologické teorie Gemeinschaft a Gessellschaft: Gemeinschaft spojujeme s venkovskými komunitami a důrazem kladeným na osobní vztahy, Gessellschaft asociuje neosobní vztahy charakteristické pro městské komunity. Gemeinschaft komunity mají tendenci být relativně homogenní a církev i rodina jsou silné zdroje norem i hodnot. Naproti tomu Gesellschaft se blíže identifikuje s městskými komunitami, v nichž jsou sociální interakce založené na pro ně typických neosobních a smluvních vztazích (Martinez-Brawley 1990 in Daley 2010).

Ačkoli jsou rozdíly mezi městem a vesnicí zřejmé, nelze konstatovat, že venkovské a městské komunity existují v reálném světě v čisté formě. Proto prvky městské

komunity lze nalézt ve venkovských obcích a naopak a pak tou nejpravděpodobnější odpovědí je, že koncept venkov-město není dichotomický. Protože *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* komunity málokdy existují v čisté formě a mají tendenci se stávat ve větší či menší míře smíšené, je nezbytné mluvit o venkovském či městském kontinuu, kdy kategorie vesnice-města leží někde podél něj, s prvky každého z nich. Z toho lze vyvodit, že nejsou-li vesnické komunity tak „čisté“, není ani rozdíl mezi výkonem praxe sociální práce ve městě a na vesnici tak ostře odlišný a v tom případě se jeví užití kulturních a behaviorálních norem při charakterizování komunit v rámci praxe sociální práce s venkovskými komunitami a jejich jedinci jako účinný prostředek. Konstrukty *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* nám tak umožňují uchopit sociální, politické a ekonomické transakce v komunitách podle povahy sociální výměny a tím i vytvořit komplexní analýzu interakce mezi členy venkovské komunity napříč všemi systémy. Tím se mimo běžného přístupu založeného na vlastnostech komunity, jako je hustota obyvatelstva, velikost, nebo geografie, zaměří sociální pracovník i na povahu sociálních vztahů, a to jak funkčních, tak i problematických, aby mohl zvážit relevantní rámec sociální práce pro rozvoj venkova (in Brown, Schafft 2011). Z každé skupiny lidí bude vždy určité procento potřebovat sociální služby a pomoc sociálních pracovníků. To platí i pro venkovské komunity, kde je ekonomika méně pestrá, kde je tendence poskytovat nižší příjmy a kde jsou méně dostupné služby, ale i pro ty, kteří se rozhodnou z jakýchkoliv důvodů přestěhovat z venkovských lokalit do měst. Ti pak mohou mít následkem tohoto kroku potíže při přizpůsobování se novému způsobu života. I v tomto případě jim a jejich rodinám mohou pomoci či umožnit přístup k pomoci sociální pracovníci se znalostmi problematiky sociální práce ve venkovské komunitě (Brown, Schafft 2011). To umožňuje otevřeněji formulovat vymezení prostoru působnosti sociální práce ve venkovských obcích tak, že venkovská sociální práce je práce s mimo městskými komunitami, kdekoliv se nalézají (Daley, Avant 2004 in Daley 2010:1).

Společné znaky mnohých venkovských komunit optikou potřeb sociální práce nabízí Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW), která na základě faktu, že „venkovské komunity jsou na celém světě součástí v procesu společensko-ekonomických a politických změn, nad kterými mají malou nebo žádnou kontrolu, konstatuje, že (i) venkovské obce mají málo přímých příležitostí zapojit se do procesu rozhodování o věcech, které mohou mít vliv na jejich vlastní blaho a (ii) jsou vynečány z hlavního proudu národního rozvoje, upozorňuje na potřebu zaměřit pozornost na podmínky, v nichž venkovské komunity žijí, a způsoby, jak dosáhnout jejich zlepšení. Hlavním společenským a politickým tématem je pro sociální pracovníky zajistit, aby ti, kteří jsou přímo ovlivněni změnou, byli také zapojeni do rozhodovacího procesu. Dále federace upozorňuje na fakt, že (iii) venkovské komunity obvykle postrádají sociální a ekonomickou infrastrukturu, která existuje ve většině městských komunit, což má za následek nerovnost příležitostí. (iv) K dispozici je menší nebo žádné množství služeb, omezené možnosti zaměstnání či příležitostí pro volnočasové aktivity dětí i dospělých. (v) Je málo příležitostí pro osobní či komunitní rozvoj v oblasti životních podmínek a úrovně příjmů, které zaostávají za těmi v městských oblastech, a to udržuje chudobu a případně vede i ke špatným bytovým standardům. (vi) Venkovské komunity vyžadují účinný přístup k základním zdravotním a vzdělávacím službám. Například málo základních škol mnohdy nutí děti cestovat na delší vzdálenosti.

V mnohých případech zase, s cílem získat střední vzdělání, některé děti opouštějí domov a žijí na internátech, což má za následek obtíže při opětovném začleňování se do rodiny a komunity. (vii) Zlepšení podmínek ve venkovských oblastech také do značné míry závisí na vývoji odpovídající sociální a hospodářské infrastruktury. Proto, aby tato struktura mohla být vybudována, musí být do venkovských oblastí směřovaná dostatečná alokace zdrojů a zároveň vyvinuto povědomí jak na straně politiků a široké veřejnosti, tak i v prostoru venkovských komunit poukazující na vzájemnou závislost venkovských a městských komunit (IFSW)⁵

PRAXE SOCIÁLNÍ PRÁCE S VENKOVSKÝMI KOMUNITAMI

Při práci s jednotlivcem, rodinou, skupinou nebo venkovskou komunitou, sociální pracovníci v komunitách často vycházejí z „*ekologických přístupů*“, které jim umožňují mnohem širší pohled na vztah osoby a prostředí s využitím sítě osobních a sociálních opor klienta, které jsou součástí pomáhajících snah procesu sociální práce. Dále pak z „*generálního přístupu*“ k sociální práci vycházejícího z poznatku, čím specifitější metoda a specializovanější terapeut, tím menší flexibilita a více odmítnutých klientů. V procesu intervencí pak sociální pracovníci zastávají v různém pořadí a kombinacích roli *poradce*, který pracuje s jednotlivci, aby jim pomohl řešit osobní problémy, *advokáta* vystupujícího jménem chudých a sociálně vyloučených i *partnera* spolupracujícího se znevýhodněnými nebo jednotlivci a skupinami vyčleněnými na okraj společnosti. Dále pak v roli *hodnotitele rizika nebo potřeby*, která může být spojována s dohledem a pro řadu skupin klientů může být v rozporu s poradenstvím. *Manažer péče* je role, která umožňuje koordinaci služeb pro uživatele péče nebo *agent sociální kontroly* — role, která pomáhá udržovat sociální systém proti nárokům osob, jejichž chování je problematické (NASW 2012).

Dle výše uvedeného se více či méně jedná o dobrou praxi sociální práce přizpůsobenou pro efektivní práci s venkovskými komunitami, spočívající zejména v porozumění kultuře a komunikačním vzorcům komunity, akceptaci specifické oblasti etického rizika intervencí, jako jsou duální vztahy, a v rozvoji široké škály intervenčních dovedností. I když se požadavek zprvu nezdá tolik náročný, často vyžaduje učení a změny v praktickém přístupu ze strany sociálního pracovníka. Bez náhledu na tzv. venkovské aspekty praxe tedy nelze efektivně nastavit ani poskytovat sociální služby, stejně jako profesionálně provozovat praxi sociální práce v oblasti péče o rodinu a děti, seniory či duševního a fyzického zdraví (a další) (Hartley, D. in Keefe, R., Jurkowski, E. T. 2012, s. 167).

Dobrou praxi sociální práce ve venkovských komunitách provázejí mnohé překážky. Jednou z klíčových překážek intervencí, která je charakteristická pro venkovské obce versus „*městské*“, je, že venkovská komunita nemá k dispozici tolik odborníků v sociálních službách a profesionálních sociálních pracovníků, jako v městských komunitách, a to většinou v kombinaci s nedostatkem vnějších zdrojů pomoci (Brown, Schaff 2011). I když jsou sociální pracovníci dostupní, respektive jsou k dispozici komunitě,

5 IFSW. International Federation of Social Workers [on-line] Dostupné z: www.fsw.org [15.7.2014]

je nutné si připustit fakt, že nemusejí mít pokročilé nebo specializované vzdělávání, případně odbornou přípravu umožňující řešit řadu problémů⁶ venkovských komunit (Daley, Avant 2004a; Ginsberg 2005, 2011 in Brown, Schafft 2011). Příčinou je profesní vzdělávání, a to zejména v sociální práci, které je historicky odvozeno od městských modelů, a soustředěno v městských oblastech (Daley, Avant 2004). Sociální pracovníci se pak připravují prostřednictvím formálního vzdělávání, jak v modulech odborného vzdělávání, tak často i v centrech odborného vzdělávání zaměřených na práci s městskou populací. Umožnění specializačního postgraduálního vzdělání či doplnění pregraduálních teoretických i praktických modulů tak představuje, co je nejlepší způsob, jak přizpůsobit přípravu sociálních pracovníků, aby nejlépe odpovídala praxi ve venkovských komunitách (in Daley, 2010). Dalším z návrhů je rozšířit programy přímo do venkovských oblastí prostřednictvím on-line a dalších forem distančního vzdělávání (Daley, Avant 1999; Mackie 2007; NASW 2012 in Brown, Schafft 2011:16–17).

Jedna z téměř jistých překážek dobré praxe sociální práce ve venkovské komunitě může nastat z toho důvodu, že každý zná každého a mnohdy ti, kteří pracují v oblasti sociální práce, potkávají své klienty v rámci společné komunity, kde žijí. Tím se komplikuje komunikace o citlivých tématech, práce s citlivými materiály nebo snaha o zamezení prolínání pracovního i osobního života ve společném prostoru komunity či společenství sdíleného s aktuálními i budoucími klienty. Klasické dilema vychází z pojetí vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem. Jedná se o profesionální model pomoci, ve kterém je zdůrazněn neosobní aspekt vztahu a formální odbornost, které jsou často v rozporu se společenskými normami venkovských komunit cenících si osobních vlastností a spoléhání se na osobní vztahy při potřebě a poskytování pomoci (Mellow 2005: 50–69).

Dalším problémem může být nízká hustota populace, která ve venkovských oblastech vede k prodražování poskytovaných služeb na jednoho obyvatele tak, že převyšují náklady kalkulované pro metropolitní prostředí. Snaha o jejich zlevnění může pak vést k tak významným zásahům do jejich podoby, že ztrácejí pro příslušné teritorium záruku efektivních intervencí do života jejich občanů. V opačném případě, tedy zanechání původní podoby služby při zvýšených nákladech, se často příslušná komunita občanů stane politicky neatraktivní a její podpora ztratí na proklamované či příslibované prioritě. Což může znamenat pro venkovské sociální a zdravotní pracovníky a klienty s potřebou služeb sociální péče, že jedním z problémů se opět stává přístup ke službám a řešení bariér vzdálenosti. Nedostatečnost místních zdrojů je reálnou a významnou součástí práce sociálních pracovníků, jejíž úspěšné odstranění považují za výzvu, ve které lze — při dostatečné míře kreativity a flexibility — obstát. Při řešení je možné aplikovat jeden ze tří přístupů:

- hledat a zaměstnávat v oblasti neformálních zdrojů;
- tvůrčím způsobem kombinovat služby, které již v příslušné lokalitě existují;
- zapojovat lokality do komunitního rozvoje s cílem navýšit kapacitu zdrojů umožňujících činnost příslušných sociálních služeb.

6 Pro upřesnění je nutno dodat, že problémy nebývají specifické, ale jejich řešení mohou být specifická a požadují tak jinak pojaté intervence, než jak je většinou uplatňují sociální pracovníci se vzděláním a praxí získanou ve městech.

Bez ohledu na volenou strategii, je vždy třeba pozorně zmapovat aktiva neformálních zdrojů podpory, které tradičně vyplňují mezeru, kdy formální zdroje sociální péče nedostačují, a které mohou být velmi pestré. Jsou jimi kupř.: majetek malých měst a obcí, znalosti a dovednosti místních lidí a organizací, ale i spolupráci s přáteli, rodinou nebo sousedy při poskytování služeb jako je denní nebo pěstounská péče, stravování pro seniory, aktivní trávení volného času, kontakt se zdravotními či sociálními službami — zprostředkovatelská činnost. Konkrétním jednorázovým projektům, jako je rodina, která potřebuje pomoc, protože jejich domov byl zničen požárem nebo záplavami či poskytování přepravy tomu, kdo potřebuje lékařské ošetření, pak mohou posloužit kostely či místní občanské organizace (Daley 2010:128–30).

Na uvedeném příkladu zahraniční dobré praxe, který je po menších úpravách aplikovatelný v terénu české praxe sociální práce, jsou níže demonstrovány jednotlivé role sociálních pracovníků ve venkovských obcích.

Mc Donough a Davitt (2013:26) upozorňují na to, že tento model je vysoce kompatibilní s hodnotami praxe sociální práce a plně využívá dovednosti sociálních pracovníků. Obecně byl model Village vyvinutý prostřednictvím organizací sociálních služeb zasítovaných s ostatními formálními zdroji podpory. Jeden z přístupů, vyvinutý v rámci jednoho z modelů projektu Village nazvaného „Dobrovolník“, byl iniciován stárnuocími rezidenty komunity motivovanými snahou naplnit potřebu dlouhodobé péče o starší osoby a příležitosti zůstat smysluplně zapojeni do společenského života, tzn. přijmout výzvy plynoucí ze stárnutí a založit vlastní organizaci reagující na vyjádřené potřeby komunity s členstvím na bázi neziskové organizace s ročním poplatkem.

Mnoho z vůdců příslušných organizací, členů správní rady včetně ostatních členů aktivně získává další aktéry vhodné pro rozvoj iniciativy. Cílem je vybrat, proškolit a následně řídit vybrané dobrovolníky pro péči případně i poskytovat management péče. Konkrétní podoba je vyjádřena specifickými potřebami příslušné komunity, a to od pouhé koordinace dobrovolníků, po zasítování dodavatelů profesionálních služeb (profesionální domácí zdravotní a sociální péče). Nicméně, dobrovolníci vždy zůstávají páteří modelu poskytování služeb, jako je doprava, nákupy, domácí práce, zahradničení a lehká údržba domů. Mnoho vesnic s tímto typem komunitního projektu nabízí i další možnosti, jak se zapojit do aktivity komunity (večeře, knižní kluby, vzdělávací programy na relevantní témata) a zároveň se zaměřuje na vnější faktory ovlivňující kvalitu života v komunitě, jako je snížená kvalita nabízených služeb či roztržičnost formálních systémů. Samotný model Village je postaven na filosofii zmocnění (zplnomocnění) klientů zaměřující se na budování kompetencí a participaci na dění jak na individuální, tak i komunitní úrovni (O'Melia, Miley, a Dubois 2004 in Mc Donough a Davitt 2013:26–7). V rámci projektu se tedy obce se zaměřují na to, aby jejich obyvatelé sami rozhodovali o svých potřebách podpory, čímž se zabrání poskytování nevhodných služeb navržených na bázi pohledu externího odborníka, které by mohly narušit osobní autonomii.

Sociální pracovníci jsou pak vybaveni poskytnout své znalosti a dovednosti v koordinaci požadovaných služeb, dobrovolníků i pracovníků organizujících veškeré aktivity v obci, ve zplnomocňování členů komunity, koordinaci struktury programu a nabízených služeb. Proto je mimo tradičně uznávané kvalifikace sociálních pracovníků požadovaná schopnost působit jako prostředník, organizátor, pedagog, zprostředkovatel a koordinátor i obhájce.

V roli organizátora sociální pracovník Village působí hlavně jako komunitní organizátor, identifikuje majetek a podporuje budování kapacit, investic komunity s podporou vzájemné výměny. Při informačních kampaních za účelem získat nové členy, dobrovolníky a externí či interní podpůrce projektu s cílem zachovat a udržet vesnické komunity, může působit jako pedagog. Další projektem nesenou funkcí sociální práce je zprostředkovatel a koordinátor v obcích s cílem propojit jedince, kteří mají nedostatek potřebných zdrojů a podpory, s nalezenými a proškolenými dobrovolníky a prověřenými externími poskytovateli (Weil 2005; Mc Donough, Davitt 2013:27).

Dovednost zprostředkování je pro rozvoj fungování programu více než vhodná, mimo to sociální pracovníci přinášejí do programu Village bohaté znalosti, zejména pokud jde o zdravotní, sociální a ekonomické systémy a jejich případné propojení s jinými systémy služeb, které mohou působit jako zdroj podpory pro členy komunity. Vzhledem k uvedenému patří mezi základní vybavení znalost poradenských modelů, ekologických perspektiv a na člověka orientovaných přístupů, která umožní sociálním pracovníkům zapojit členy a jejich rodiny v komunitě, jako partnery a umožnit jim zvládnout koordinaci tým, že usnadní komunikaci, napomůže v posuzování potřeb a identifikaci služby/služeb ve spolupráci s konkrétním jedincem, respektive příjemcem. Na základě schopnosti komplexního bio-psycho-sociálního hodnocení životní situace jedince pak sociální pracovníci pomáhají členům pochopit jejich problémy, detekovat budoucí možné potřeby, nalézat jejich silné a slabé stránky a identifikovat zdroje, které mohou sdílet s ostatními členy. Sociální pracovníci usnadňují komunitě rozvíjet a používat dovednosti zahrnující prvky sociálního plánování a komunitního rozvoje. V roli obhájce vystupují sociální pracovníci ve prospěch členů komunity na mikro i makro úrovni.⁷ Na mikro úrovni sociální pracovníci pomáhají klientům obhajovat preference ve volbách péče, obhájit jejich rozhodnutí před členy rodiny a s rodinou prodiskutovat jak bezpečně tato rozhodnutí zvládnout. Důležitou rolí sociálního pracovníka je role veřejného ochránce lidských práv pro členy komunity při jednání s jednotlivými složkami systému zdravotní péče, komunikaci s lékaři a dalšími poskytovateli zdravotní péče. Na makro úrovni projektu Village sociální pracovníci a členové společně obhajují před státními i místními vedoucími osobnostmi agentur sociálních služeb a zdravotnických zařízení rozvoj a specifikaci služeb pro členy komunity. Sociální pracovníci také často prosazují požadavek komplexnější a kontinuálnější péče v komunitě, která by poskytla členům obce řadu možností, jak zde zůstat. To může zahrnovat vytvoření zařízení dlouhodobé péče v okolí nebo zajištění přístupu k pri-

7 U vědomí faktu, že sociální pracovníci užívají různé techniky a úrovně intervence, je vhodné věnovat pozornost u sociálních pracovníků při obci (a nejen u nich) prvkům sjednocujícím jejich činnosti na všech úrovních. Jako vhodný příklad se jeví obecný model konvergence mikro, mezo a makropraxe, který popisují např. Shari E. Miller, Carolyn J., Tice Diane M., Harnek Hall. (in Daley 1999:80). Tento (i) vychází z perspektivy osoby v prostředí jako teoretický základ pro hodnocení a intervence, (ii) obsahuje posouzení případu podporující intervence, které zahrnují mikro, mezo a makro praxi, (iii) předpokládá, že sociální pracovníci budou zastávat různé role např.: obhájce, rádce, plánovač, organizátor a správce, (iv) integruje praxi, politiky a výzkum prostřednictvím rolí a funkcí a (v) vnímá praxi na základě znalostí vzájemných souvislostí mezi angažovaností, posuzováním, plánováním, výkonem a hodnocením (Kodymová, Suda 2013).

mární péči. Village sociální pracovníci pomáhají představit potřeby členů komunity místním politikům. Praxe ve vesnických komunitách, zejména v modelu komunitního projektu Village tak nabízí sociálním pracovníkům možnost změnit své tradiční role v dlouhodobé péči (Rothman, Weil, Mc Donough, Davitt (2013:27).

ZÁVĚR

Z uvedeného vyplývá, že praxi sociální práce na venkově je třeba uchopit šířeji než pouze optikou komunitní práce. Tedy i pomocí konceptu osoby v životním prostředí a multisystémového pohledu na interakce mezi prostředím venkova a dalšími faktory, které jej mohou ovlivňovat (sociální a kulturní kapitál obyvatel, urbanistický rozvoj, ekonomika, duševní a fyzické zdraví populace, ekologie, infrastruktura, individuální, rodinné, skupinové a organizační systémy promítající se do chování komunity aj.), a to z obou úhlů pohledu, tedy zda tvoří silné nebo naopak slabé stránky v životě komunity.

Požadavky kladené na sociální pracovníky při venkovských obcích s venkovskými komunitami tedy nejsou vymezené specifickostí znalostí a dovedností odlišujících výkon praxe sociální práce, ale specifickostí způsobu života a vztahů ve venkovských oblastech. Ukotvení sociální práce ve venkovských oblastech, bez ohledu na jejich konkrétní specifikaci, by mohlo a mělo být výhodné nejen pro samosprávu a státní správu v sociální oblasti, ale zejména pro občany. Proto se jako optimální ukazuje popsání široce a všestranně pojatá praxe sociální práce s komunitou venkovských společenství zahrnující jedinečné prvky venkovské obce z hlediska jejich vlivu na klientské chování a schopnost intervenovat v rámci jednotlivců i celé komunity. (Kodymová, Suda 2013)

Důležitým rámcem praxe je zásada, že by sociální pracovník v průběhu plánování i uskutečňování intervencí neměl pracovat pouze s deficitem, ale stavět i na zdrojích a jejich rozličných podobách, které příslušná komunita vlastní. Zde je nutné připomenout jeden z opomíjených, avšak mnohdy se vyskytujících zdrojů, jímž jsou obyvatelé, kteří tráví většinu svého času mimo komunitu. Síť nerezidentů (rodinní příslušníci rezidentů, chataři, chalupáři, přechodně bydlící migranti za prací, vracející se turisté a návštěvníci), mohou rovněž cítit, že se mají, nebo by se měli podílet na rozvoji společnosti.

Možností sociální práce a zejména sociálních pracovníků tak může být role koordinátora sítě, využití metody síťování a spolupráce v rámci multidisciplinární praxe, případné vedení multidisciplinárních týmů a aktivace a koordinace neformálních zdrojů pomoci a podpory limitovanými specifickostí nastíněných požadavků. Každý sociální pracovník by měl být schopen pracovat se systémy všech velikostí s širokou škálou sociálních problémů. Nicméně pohyb sociálních pracovníků na poli makropraxe (tj. organizace, komunity, instituce nebo národ) je stále ještě nejistý či spíše téměř žádný na rozdíl od běžně užívané mikropraxe (tj. jedinec, pár, rodina, nebo malá skupina). Ačkoli se již mnozí čeští sociální pracovníci setkali s potřebou profesionálně vedené intervence navržené tak, aby navodila pozitivní, vhodnou a zejména potřebnou i očekávanou změnu v organizacích, komunitě a/nebo politickém prostoru, stále ještě nejsou na takový druh intervence připraveni tak, aby ji považovali za stejně

běžnou jako mikropraxi (Kodymová, Suda 2012, s. 13).⁸ To může významně ovlivnit možnosti nově vznikající definice role sociálních pracovníků na obecní úrovni, již nezátížené dávkovou agendou. Požadavky sociálních pracovníků, makropraktiků, pak mohou lépe ovlivňovat nejen legislativu a koncepci na straně vlády (zejména Ministerstva práce a sociálních věcí), ale také celý vzdělávací proces v sociální práci. První krok je na obcích s rozšířenou působností, a to zjistit, jak reálně vypadá vybavenost sociálními službami v jejich správních obvodech a do jaké míry tyto služby ne/pokrývají jednotlivé samosprávné obce. A zda jsou obyvatelé těchto obcí vůbec seznámeni s rolí a možnostmi sociálních pracovníků a zda vůbec tuší, že existují sociální služby, které by jim mohli sociální pracovníci postupně zprostředkovat⁹.

LITERATURA

- Brown, D., Schafft, K. A., *Rural People and Communities in the 21st Century: Resilience and Transformation*. Malden, MA: Polity Press, 2011.
- Brown, J. C., *The Rural Community and Social Case Work*, New York, N.Y., Family Welfare Association of America, 1933.
- Buchvaldek, M., *Dějiny Československa v datech*, Praha, Svoboda Praha, 1968.
- ČR. Zákon č.55/1956 Sb., O sociálním zabezpečení. In *Sbírka zákonů české republiky*.
- Daley, M. R., A Conceptual Model for Rural Social Work, *Contemporary Rural Social Work*, 2010, vol. 2, No. 1, pp. 1–6.
- Daley, M. R., Avant, F. Attracting and Retaining Professionals for Social Work Practice in Rural Areas, An Example From East Texas. In Carlton-La Ney, I. B., Edwards, R., and Reid, P. N. (ed.) *Preserving and strengthening small towns and rural communities*. NASW Press: Washington, DC., 1999, pp. 335–345.
- Daley, M. R., Avant, F. Reconceptualizing Rural Social Work. In Scales, T. L., Streeter, C. L. (ed.) *Asset Building to Sustain Rural Communities*, Thomson: Belmont, CA, 2004, pp. 34–42.
- Deník veřejné správy*, Vymezení venkovských obcí v Česku [on-line]. 2009. Dostupné z <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6384068> [22.6.2015].
- Hartley, D. in. Keefe, R., Jurkowski, E. T., *Handbook for Public Health Social Work*. The

-
- 8 V žité realitě dochází a bude stále docházet k prolínání mikro a makro praxe sociální práce, kdy případoví pracovníci jsou často první, kteří indikují potřebu změn. Pokud tedy jedna nebo dvě osoby představují závažný problém, je logické se s nimi vypořádat jako s jednotlivci. Nicméně když se více jednotlivců ocitá ve shodné nepříznivé situaci, může být pravděpodobné, že je něco „špatně“ v systémech, s nimiž jsou tito klienti ve vzájemné interakci. Sociální pracovník pak přebírá odpovědnost za identifikaci systému a potřebné změny i za volbu typu intervence ke změně vedoucí. Sociální pracovník zaměřený na makropraxi pak intervnuje v průniku tří oblastí: problém, populace a prostředí (např. u závislosti na alkoholu je problémem alkoholismus, populací např. muži senioři a prostředím příslušná komunita, organizace) (Kodymová, Suda 2012).
- 9 Krok není navržen samoúčelně a pouze od stolu. Příslušná potřeba byla kupř. potvrzena sondou provedenou v obci Majdalena v r.2015, která přinesla alarmující zjištění ohledně informovanosti o sociálních službách, možnostech jejich využití a také o jejich dostupnosti v regionu. Potenciální uživatelé služeb nemají potřebných informací dostatek nebo nemají informace žádné. Celkově lze konstatovat, že je správní obvod ORP Třeboň z hlediska sociálních služeb vybaven omezeně. Některé služby chybí úplně (např. osobní asistence, centra denních služeb, denní stacionáře, týdenní stacionáře, kontaktní centra či domy na půli cesty), jiných je v regionu omezeně (domovy pro seniory, odlehčovací služby) (Vošahlíková 2015: 59).

- Social Work Section Of The American Public Health Association, Springer Publishing Compan, 2012.
- IFSW. *International Federation of Social Workers* [on-line] Dostupné z: www.fsw.org [15.7.2014].
- Jrank.org. *Impact Of Disabilities On Families* [on-line]. Dostupné z: <http://family.jrank.org/pages/396/Disabilities-Impact-Disabilities-on-Families> [15.7.2015].
- Kodymová, P. a Suda, R., *Obce jako výzva praxe sociální práce*, *Fórum sociální práce*, 2013, roč. 4, č.1.
- Kodymová, P., Suda, R., *Mediální obraz aktivit sociální práce v kontextu sociálních projektů vedených paradigmatem reformním*, *Fórum sociální práce*, 2012, roč.3, č.2., s.134-142.
- Maříková P., Herová, I., *Význam lokální a regionální identity na českém venkově*, In: *Sborník mezinárodní konference AP XII*, PEF ČZU Praha, 2003.
- McDonough, K., Davitt, J. K. *Aging in Place in the Village — Social Work Roles Shine*. *Social Work Today*, 2013, Vol. 13, No. 1, pp. 26.
- Mellow, M. *The Work of Rural Professionals: Doing the Gemeinschaft- Gessellschaft* Gavotte, *Rural Sociology*, 2005, Vol. 70, No.1., pp. 50-69.
- Miller, E. S., Tice, J. C., Hall, D. M. H. *The Generalist Model: Where do the Micro and Macro Converge?* *Advances in Social Work*, 2008, Vol. 9, No. 2 2008 pp. 79-90.
- Perlín, R., *Vymezení venkovských obcí v Česku*, *Deník veřejné správy*, 14.7.2009[on-line]. Dostupné z <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6384068> [5.6.2015].
- Social Work Degree Guide.org. *What are the Unique Differences Between Urban and Rural Social Work Practice?* [on-line]. Dostupné z <http://www.socialworkdegreeguide.com/faq/what-are-the-unique-differences-between-urban-and-rural-social-work-practice/> [5.6.2015].
- Vošahlíková, R. *Možnosti sociální práce ve venkovských lokalitách. Na příkladu obce Majdalena*. Praha, 2015. Diplomová práce Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická. Vedoucí práce Kodymová P.